

INTERVIEW MET BART BRANDSMA OVER POLARISATIE ALS BEDREIGING EN VERRIJKING

'EENZIJDIGHEID IS HET KWAAD'

Op de Docentendag vertelde Bart Brandsma over polarisatieprocessen. Na veel reizen door brandhaarden en nog meer gesprekken geeft hij momenteel trainingen. Daarnaast is hij bekend als auteur van de boeken *De hel, dat is de ander* en *Polarisatie*.

KOEN VOSSEN

Brandsma schreef twaalf jaar geleden een boek over het ontstaan van de spanning tussen moslim en niet-moslim als stereotype. Hij wilde zelf niet tot het label niet-moslim worden gereduceerd. Dit boek, *De hel, dat is de ander. Het verschil in denken van moslims en niet-moslims*, zet de inhoudelijke contouren voor het vervolg van zijn carrière. In zijn tweede boek, *Polarisatie. Inzicht in de dynamiek van wij-zij denken*, legt hij uit in hoeverre het proces moslim versus niet-moslim eigenlijk een universeel proces is. Twee tegengestelde polen, die worden geleid door *pushers*, strijden om het midden (*the silent*) voor meer aanhang (*joiners*). Korte statements over de identiteit van de tegenstrever dienen als brandstof voor het polarisatieproces. Dat kan ver gaan; tot aan processen van vernederen en vernederd worden.

In uw boek *De hel, dat is de ander* haalt u de filosoof Avishai Margalit aan. U beschrijft dat het begrip 'de fatsoenlijke samenleving' van belang is om de verhouding tussen moslims en niet-moslims in balans te krijgen. Kunt u dit uitleggen?

'Tijdens mijn werk als documentairemaker bij de Nederlandse Moslim Omroep maakte ik de toenemende spanning tussen moslim en niet-moslim mee. De verhouding tussen beiden werd steeds scherper na 9/11 en zeker na de moord op Theo van Gogh. Bij Margalit kom je dan op de notie van de fatsoenlijke samenleving. Dit betekent voor hem niet dat fatsoen moet worden afgedwongen, want dat gaat niet.

Het staat voor een oriëntatiepunt [een samenleving die niet vernedert, *red.*]. Om dit punt te bereiken is zowel de overheid als de burger nodig. Als er iets mis gaat, moet je kijken of het gaat om een fatsoentekort van de kant van de burger of van de overheid. Dit zorgt ervoor dat verantwoordelijkheden bij de juiste groep worden gelegd.'

In de diverse werkzaamheden en reizen van Brandsma ontdekte hij dat de dynamiek tussen moslims en niet-moslims in Nederland aan enkele basiswetten voldoet. Waar het eerste boek inhoudelijk ingaat op de wereldbeelden van de islamitische mens en de seculiere mens, schetst het tweede boek de basiswetten van polarisatie. Hoe ontstaan de gedachtenconstructies die de voeding zijn voor polarisatie? Zoals Brandsma het stelt: 'Welke gedachtenconstructies zijn dominant en door welke ideeën laten we ons vangen?'

Gedachtenconstructies bepalen dus ons gedrag. We worden in een bepaalde rol geduwd door de gedachten die we hebben. U stelt dat we worden gevangen. Hoe bedoelt u dit? Is de overname van gedachten een autonoom proces of wordt het ons opgedrongen?

'Het is beide. We hebben altijd wij-zij-denken nodig. Op het moment dat we over mannen en vrouwen spreken, hebben we het over een bestaand gegeven. Volgens plakken we etiketten op wat het betekent om man of vrouw te zijn. Er ontstaat een gedachtenconstructie: een tegenstelling die met betekenis wordt geladen. Dit laden met betekenis doen

we soms ook onbewust, maar je kunt het ook heel bewust inzetten. Dan gaat het over van een natuurlijk proces naar een gestuurd proces. In sommige gevallen zelfs gemanipuleerd. In polarisatie zie je dat mensen heel bewust uitspraken over de identiteit van de tegenpool doen. Uitspraken zoals: 'Moslims zijn terroristen' of, andersom, 'PVV'ers zijn ongeschoolde *Telegraaf*-lezers'. Mensen die dit doen zijn *pushers*. Korte statements over de identiteit van de ander leveren is de kern van het spel dat polarisatie heet.'

U spreekt veel over identiteiten. Is polarisatie een proces dat door de vorming van identiteiten ontstaat, of door verhoudingen tussen groepen?

'Ik denk dat het beiden is. Ik beschrijf hoe het mechanisme van polarisatie werkt, maar als je daar *macht* bij betreft, versterkt dit het mechanisme. Wanneer een van de polen dominant is komt ook de vraag aan de orde wie de baas over wie is. Neem bijvoorbeeld Turkije. Daar heb je de regeringspartij die lijnrecht tegenover de Gülenisten staat, maar het is duidelijk dat een partij daar dominant is. Het patroon is precies hetzelfde, met *pushers*, *joiners* en *silent*. Op het midden, in mijn termen; *the silent*, wordt polarisatiedruk uitgeoefend. Ik probeer zonder oordeel, vooral beschrijvend te werk te gaan.'

In diverse trainingen wordt Brandsma gevraagd om normerende uitspraken te doen. Zijn model om polarisatie te begrijpen is daar echter niet voor bedoeld. Termen als *goed* en *fout* doen er even niet toe. Brandsma: 'Je ziet dat Nelson Mandela ooit in het midden begon en

'De verhouding tussen moslim- en niet-moslim werd steeds scherper na 9/11'
(foto: Wikimedia Commons)

een geweldige *pusher* werd, om vervolgens zijn leven als bruggenbouwer te eindigen. Iemand die bij Greenpeace werkt beseft dat hij in de rol van activist zit en misschien duidelijk wil maken dat de mensen van Shell egoïsten zijn. Gesteld zou kunnen worden dat alle activisten het belang hebben om zichzelf zichtbaar te maken, brandstof te leveren [ter bevordering van polarisatie, *red.*] en het geheel voor te stellen als 'dit is zwart-wit en het kwaad zit aan de overkant'. Mijn hele filosofie is dat polarisatie zowel een bedreiging is als een verrijking. Je ziet dat het een accelerator in de gehele geschiedenis is. Het hoort er dus bij, maar we moeten niet doorschieten. Er moet ook depolarisatie plaatsvinden.'

Wat voor stappen moeten er worden ondernomen om te kunnen depolariseren?

'In de karaktertrekken van een bruggenbouwer zie je altijd dat zij zich neutraal opstellen. Rationeel, begrenzend, moraliserend en gericht op oplossingen. De uitdaging is om je daarmee niet blind te staren op de tegenpolen die je bij elkaar wilt brengen. Dan kun je beter naar het midden toe. Het is dan van belang om ook een andere houding te hebben. Niet meer slechts neutraal zijn, maar onafhankelijk;

een subtiel verschil. Niet per se rationeel, maar beter ook empathisch luisterend. In plaats van begrenzend uitnodigen en niet enkel op oplossingen gericht zijn, maar het vraagstuk formuleren. Iemand die echt leiderschap over het midden heeft kan het vraagstuk van het midden vinden. Waar zit deze groep mee? Dat is waar ik met professionals altijd naar op zoek ben. Als je naar de zwartepietendiscussie kijkt zie je dat we veel over het kinderfeest praten. Praten over roetveegpiet of welke kleur en de route van de intocht. Allerlei oplossingsgerichte invalshoeken, maar de grote uitdaging is of we het vraagstuk kunnen vinden? Het vraagstuk is hier: van wie is dit land? Wie heeft het hier voor het zeggen? Kennelijk zit er pijn aan de twee kanten die hierover gaan. Als we over rationale zaken en oplossingen blijven praten komen we niet verder.'

In dit soort kwesties is de rol van leiders belangrijk, aldus Brandsma. Leiders moeten zich niet altijd zo neutraal opstellen of al te rationeel, maar bindend en authentiek. Brandsma: 'In België heb je een burgemeester, Bart Somers, en in zijn stad Mechelen heeft hij de zaakjes qua veiligheid en schoonmaak goed geregeld. Dat is een kant van de bestuurstaak, aan de

andere kant zegt hij dat in zijn stad niet de afkomst telt, maar toekomst. Dat lijkt een slogan, maar deze man heeft daarmee veel bindend vermogen laten zien. Mensen denken door zijn persoon: "Hé, hij spreekt ook over mij. Ik wil wel een beetje met hem mee."'

In uw boek *Polarisatie* vertelt u over de filosoof René Girard. Hangt deze waarneming over leiderschap samen met het mensbeeld van René Girard? Dat mensen een identiteit ontwikkelen doordat zij verlangen ontwikkelen voor datgene wat een ander heeft.

'Wat ik het meest van René Girard heb geleerd is dat wij onze eigen doelen in het leven vormen naar wat wij bij anderen zien. Uiteindelijk willen we hetzelfde. We botsen niet met elkaar omdat we zo verschillend zijn, maar omdat we hetzelfde zijn. Conflict hoort dan ook bij het menselijk leven. We willen hetzelfde schaarse goed: een huis, opleiding, status of zeggenschap. Dat zijn allemaal dingen die we met en op elkaar bevechten. Het mensbeeld van Girard stelt '*conflict is natural*', polarisatie hoort erbij. De opdracht is daarmee niet om conflicten en polarisatie te vermijden, maar om dit beschaafd te hanteren. Als je stelt dat

conflict erbij hoort, ben je verplicht om het een plaats te geven. Terwijl als je stelt dat de normale situatie van de mens harmonie is en iemand die harmonie verstoort, dat je dan als vanzelf gaat *zondebokken*: het conflict ligt aan die ander. Dit zie je vaak in de samenleving. We weten snel wie de veroorzaker van spanningen is. In elk geval zijn we dat niet zelf.'

In zijn gehele werk probeert Brandsma de wisselwerking tussen praktijk en theorie te vinden, tussen het een en het ander. Tussen de these en antithese. Het lijkt een oefening in het besef dat je niet in je eigen bubbel, je eigen mening, moet worden gevangen. Hij stelt dan ook dat eenzijdigheid het kwaad is: 'We voeden mensen op om zich een kritische mening te vormen, maar als we nu eens mensen opvoeden om beter te luisteren?'. De eenzijdige benadering van problemen zit hem dus al in de opvoeding en scholing.

Zijn er voorbeelden van scholen waarin die eenzijdigheid minder naar voren komt?

'Een interessant voorbeeld is de school New Bridge College in Noord-Ierland, waar ik training heb gegeven en waar zowel protestanten als katholieken zitten. Zij zijn geroemd om hun methodiek om spanningen in de klas het hoofd te bieden. Spanningen die tot polarisatie leiden. Je moet leerlingen dan drie vragen stellen. De eerste vraag is: "Wat weet je?", de tweede vraag is: "Wat wil je vragen (aan de ander)?" en de derde vraag is: "Wat heb je geleerd?". Je vraagt - dat is de kern - niet naar iemands mening. Je bent niet met kritische meningsvorming bezig. Daarnaast ben je ook niet bezig met welke standpunten mogelijk strijdig zijn, maar meer met "Wat weet jij?", "Wat wil je vragen?" en "Wat heb je geleerd?". Deze vragen werpen je op jezelf terug en brengen leerlingen verder. Ze halen mensen weg bij de formulering van meningen. In plaats daarvan moeten ze bedenken wat ze weten. Dan kom je tot de conclusie dat je vaak nog niet zoveel weet. Dit besef dat we minder weten dan dat we doorhadden brengt nuance en de andere vragen nodigen uit tot beter luisteren en *denkwerk*. Dit fundamentele luisteren is een nog niet benutte potentie. Jullie zouden dit bij maatschappijleer ook kunnen onderzoeken. Wat doen we eigenlijk? Leren we leerlingen dit luisteren wel aan? En kunnen we dat zelf als docenten?' ♦